

2. Társadalmi konvergencia a kelet-közép-európai országok és referenciaországaik között

Tóth István György – Csathó Ábel

---

1. Bevezetés¹

Az EU létrehozásától kezdve alapcél volt a tagállamok közötti gazdasági és társadalmi integráció erősítése, ami a posztsovjet világ kevésbé fejlett kelet-közép-európai országainak csatlakozásával még hangsúlyosabbá vált. Az újonnan csatlakozott országok elitjeit és választóit a rendszerváltás és az Unió keleti bővítése során is a nyugati országokhoz való gazdasági és társadalmi közeledés motiválta.

De volt-e, és ha igen, milyen mértékben társadalmi konvergencia a kelet-közép-európai országok és néhány régebbi EU-tagállam között a poszt-jeltai berendezkedés felbomlása, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozás óta? Fejezetünkben erre a kérdésre keressük a választ és a három balti államot (Észtország, Lettország és Litvánia), a négy visegrádi országot (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia), valamint Horvátországot, Szlovéniát, Romániát és Bulgáriát (továbbiakban: EU11-országok²) vizsgáljuk e szempontból. Magyarországra természetesen kiemelt figyelmet fordítunk.

A legtöbb konvergenciaelemzés gazdasági mutatók nagyobb országcsoportokon (pl. EU15, EU27, eurózóna stb.) belüli heterogenitásának csökkenését (szigma-konvergencia), esetleg a szegényebb országok felzárkózásának mértékét (béta-konvergencia), vagy a teljes vizsgált népesség-univerzumon belüli esetpárok közötti különbségek csökkenését („klub-konvergencia”) vizsgálja. Ezzel szemben mi azt állítjuk, hogy az EU11-országok alrégióinak fejlődését érdeme-sebb a vizsgált országaink számára relevánsabb alrégiók tagjaival (a baltiakat a skandináv államokkal, Kelet-Közép-Európát Nyugat-Közép-Európával, Romániát és Bulgáriát Olaszországgal és Spanyolországgal) összevetni. Elemzésünk,

---

¹ E tanulmány előzménye Tóth István György az *Early millennial transformations: Integration, inequality, and insecurity in Europe and the World* c. CEU – WIIW konferenciára (Bécs, 2022. szeptember 22–23.) készült előadása. Köszönjük Greskovits Bélának és Ambrus Lorándnak a fejezet egy korábbi változatához fűzött értő megjegyzéseit, valamint Oblath Gábornak a nemzeti számlákból származtatott jövedelemadatok nemzetközi összehasonlításához nyújtott segítségét. A fennmaradó esetleges hibákért csakis a szerzőket terheli felelősség.

² Ciprus és Málta, noha Magyarországgal együtt 2004-ben csatlakozott az EU-hoz, nem része az EU11-nek, s ennél fogva ezen összehasonlításnak sem.

melynek időtávja az 1990-es évek elejétől a legutolsó még rendelkezésre álló adat évéig terjed, abban is eltér a legtöbb ebben a témában született vizsgálatól, hogy a gazdasági és intézményi fejlettség helyett elsősorban a társadalmi konvergenciára fókuszál.

2. A társadalmi konvergencia, vonatkoztatási csoportok, alternatív narratívák lehetősége

Konvergenciáról szólva összpontosíthatunk gazdasági (eszközök), intézményi (módok) és társadalmi (célok) konvergenciára (Székely–Kuenzel 2021; Eurofound 2021). Miközben ez utóbbi az európai projekt sikerének előfeltétele, méréséhez – a gazdasági (és intézményi) konvergenciával ellentétben – nem áll rendelkezésre általánosan elfogadott mérőszám.

A témához kapcsolódó eddigi legátfogóbb beszámolóban az Eurofound három foglalkoztatással (foglalkoztatási és munkanélküliségi ráta, nemek közötti foglalkoztatási különbség), két oktatással (a foglalkoztatásban, oktatásban vagy képzésben nem részesülő fiatalok aránya és a korai iskolaelhagyók aránya), valamint egy szegénységgel és egy egészségügygel kapcsolatos mutató (a szegénység és a társadalmi kirekesztés veszélye, illetve a kielégítetlen egészségügyi szükségletek) alakulását vizsgálja (Eurofound 2021). A mi indikátorkészletünk ennél részben szélesebb (az életminőség és életszínvonal több területét és hosszabb időszakot fed le), részben szűkebb (relatív kisebb súlyt helyez a foglalkoztatási változókra) (1. táblázat).

1. táblázat. *A megfigyelt társadalmi konvergencia mutatók listája*

Téma	Terület	Mutató
Népesedési folyamatok	A népesség mérete	Lakosságszám
	Demográfiai viselkedés	Teljes termékenységi ráta, Szülések átlagos életkora
	Egészség	Születéskor várható élettartam, Csecsemőhalandóság
Gazdasági jólét	Munkaerőpiac	A népesség aktivitási rátája
	Jövedelmek	Mediánjövedelmek, Tényleges egyéni fogyasztás, Súlyos anyagi nélkülözés
Készségek és ismeretek	Készségek és ismeretek	Az alacsony végzettségűek aránya a népességen belül, A diplomások aránya a népességen belül

Az EU11-országok intézményi alkalmazkodási folyamatai (a rendszerváltás utáni átmenet parancsgazdaságból a piacgazdaságba és a diktatúrából a liberális demokráciába, illetve az EU-csatlakozás) hasonlóak voltak. A közép-európai országok és a három balti állam 2004-ben, Bulgária és Románia 2007-ben, Horvátország pedig 2013-ban lett az Európai Unió tagja, időközben Észtország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Szlovákia és Szlovénia az eurővezetethez is csatlakozott, nagy lépést téve ezzel gazdaságaik uniós gazdasági térbe való teljesebb integrációja felé.

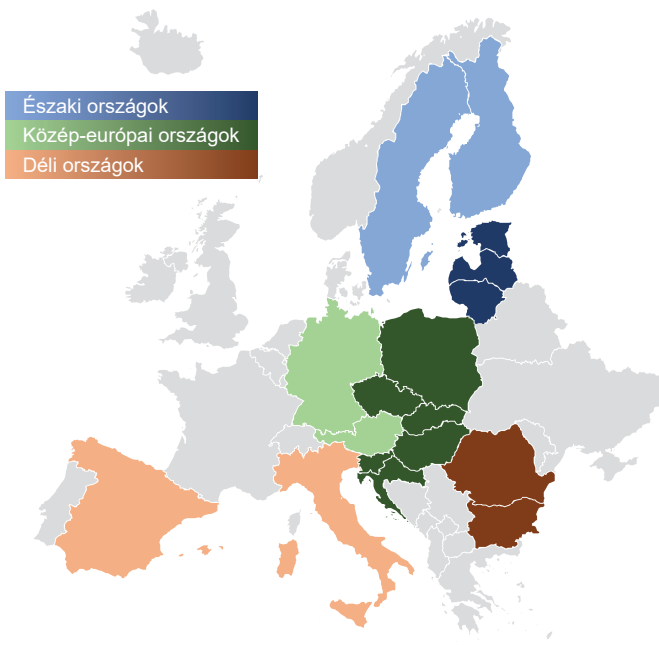
Az intézményi struktúrákban levő nagyfokú hasonlóságok mellett a választott gazdaság- és szociálpolitikák és az EU11-országok kiinduló intézményi berendezkedése különbözik (Myant–Drahokoupil 2011; Bohle–Greskovits 2012; Cerami–Vanhuysse eds. 2009), és referenciapontjaik egymástól is nagyon eltérőek lehetnek. Egy magyar, egy észt vagy egy bolgár állampolgár számára nem feltétlenül az absztrakt uniós átlag számít a fejlődés megítélésében, hanem inkább fejlettebb regionális társaikat tekintik viszonyítási pontnak: a magyarok például Ausztriához vagy Németországhoz, az észtek Finnországhoz vagy Svédországhoz, a románok Olaszországhoz vagy Spanyolországhoz hasonlítják teljesítményeiket. A különböző referenciákat mutathatják például az eltérő migrációs és gazdasági kapcsolatok, melyek szerint az EU11-országok három csoportját különíthetjük el:

- Észtország, Lettország és Litvánia számára a skandináv országok kiemelt pozíciót foglalnak el. Norvégia mindhárom ország esetében a három legfőbb célország között szerepel, Észtországból pedig mindemellett Finnországba vándorol a kivándorlók több mint 40%-a (OECD 2021). A balti országok és a skandináv országok közötti gazdasági kapcsolatok is jelentősek és egyre intenzívebbek (Burinskas *et al.* 2021). Mivel Norvégia nem EU-tag, Finnországot és Svédországot fogjuk viszonyítási alapként használni a három balti ország esetében, és a továbbiakban az EU11 „északi” országaiként hivatkozunk rájuk³.
- Az EU11-országok „közép-európai” csoportja – Csehország, Horvátország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia – esetében mind a migrációs, mind a kereskedelmi adatok erősen indokolják Németország és Ausztria kiválasztását referenciaként (nem beszélve a történelmi gyökerekről, különösen az egykori Osztrák–Magyar Monarchia részét képező országok esetében). Németország az összes fent említett ország az elsődleges migrációs és kereskedelmi célpontja, míg Ausztria minden esetben a második vagy harmadik helyen áll (OECD 2021).

³ Az „északi” csoporton belül tehát megkülönböztetünk baltiakat és skandinávokat, utóbbi csoportba beleértve Finnországot is. Szabatosan fogalmazva a finneket is magában foglaló Nordic országscsoportról kellene beszélnünk, megkülönböztetve a balti országoktól, így viszont az „északi” gyűjtőfogalom lenne problémás.

- Románia és Bulgária esetében, a kulturális gyökerek és a migrációs irányok alapján vonatkozási csoportként Olaszországot és Spanyolországot kezeljük, és egységesen az EU11 „déli” országainak nevezzük őket (1. ábra).

1. ábra. Az EU11-országok alrégiói és a hozzájuk kapcsolódó referenciaországok

Forrás: Saját készítésű ábra az Excel Bing szolgáltatásával.

Összehasonlításaink java rész tartalmazza az uniós csatlakozástól kezdve a teljes időszakot, illetve sok esetben az azt megelőző évtizedeket is. Adataink így alkalmasak annak vizsgálatára is, hogy az EU-csatlakozás hozzájárult-e a trendek változásához. Fontos megjegyezni, azonban, hogy nem gondolhatjuk, hogy ha bizonyos változások a tagság kezdetével jelzett időintervallumban következtek be, akkor a tagság maga *okozta* volna ezeket a társadalmi folyamatokat. Ráadásul magának az adott időszakban bekövetkező konvergenciának/divergenciának is lehetnek alternatív magyarázatai. A nyugat-európai országoknak a 20. század második felében bekövetkezett konvergencia folyamataira adott magyarázat-kísérletek mozgatórugóként azonosították (Tomka 2020):

- a II. világháború utáni európai nemzetközi intézményesülést;
- az ugyanebben az időszakban tapasztalható gazdasági fellendülést;
- magának az iparosodásnak és a foglalkozási szerkezet homogenizálódásának tendenciáit;
- a foglalkozásszerkezetben és a társadalmi egyenlőtlenségekben tapasztalt konfliktusok révén (is) kiprovokált jóléti állami intézmények kialakulását, és
- a különösen a II. világháború utáni amerikanizálódási tendenciákat.

Az EU11-országok ezekből a tendenciákból a 20. század végéig rendre kimaradtak, a Szovjetunió szétesésével viszont minden területen igyekezhettek felvenni a tempót. A rendszerváltások és az uniós csatlakozás ennek a folyamatnak fontos intézményi állomásai voltak, de ugyanebben a periódusban a többi felzárkózási erő is egyszerre hatott, amit tekintetbe kell vennünk.

3. Az EU11-országok társadalmi konvergenciája a magországok vonatkoztatási csoportjaihoz

3.1. Demográfia és egészség

Az északi csoport országainak népességi mutatói erősen divergálnak 1990 (az összehasonlítás referenciaéve) óta (2. ábra). Lettország, Litvánia és Észtország népessége a rendszerváltást követő évtizedekben jelentősen csökkent. A csökkenés az 1990-es és 2000-es években mindegyik balti országra jellemző volt. A népességcsökkenés ugyan Észtországban 2012-ben, Litvániában 2018-ban, mostanra pedig Lettországban is megállt, Észtország népessége így is csupán az 1990-es érték 87%-át teszi ki, Litvánia és Lettország népessége pedig mindössze a 77, illetve 71%-a az akkori értéknek. Ezzel szemben a finn és a svéd népesség nagymértékben nőtt (az 1990-es érték 112%-ára, 123%-ára, illetve 130%-ára). A balti országok jelentős népességcsökkenésének okai között szerepel az országekzi migráció, de bizonyos esetekben a természetes fogyás, illetve a Szovjetunió szétesése utáni időszakban az Oroszországba irányuló kivándorlás is szerepet játszott⁴.

A közép-európai csoport demográfiai képe vegyesebb. Horvátország, elsősorban a délszláv háború közvetlen és közvetett hatásainak köszönhetően nagymértékű népességcsökkenést szenvedett el, és az 1990-es lakosság szám 81%-ára esett vissza. Magyarország bizonyos értelemben különleges, hiszen 1981 óta

⁴Egy példa: Svédország népessége 8,5 millióról 10,5 millióra nőtt, Lettországé 2,7 millióról 1,9 millióra csökkent: 1990-ben a lett népesség 32%-a volt Svédországnak, 2023-ra ez az arány 18%-ra zsugorodott.

fogy a népessége, így a rendszerváltás utáni csökkenés csak hozzáadódott egy korábbi trendhez. A közép-európai csoport többi országainak népességváltozása stagnálást vagy enyhe növekedést mutat⁵. A referenciaországokat tekintve Németország népesedési mintázata Csehországhoz, Lengyelországhoz, Szlovákiához és Szlovéniához hasonlóan enyhe, 6%-os növekedést mutat, míg Ausztria jelentős, 19%-os növekedést produkált.

Az északi országokhoz hasonlóan nagy különbségeket látunk a déli csoportban is a vizsgált és a referenciaországok között. Bulgária népessége már csak a 77%-át teszi ki az 1990-es szintnek, Románia pedig 84%-án áll. Ezzel szemben Spanyolország népessége 123%-ra nőtt. Olaszországban a népességszám emelkedése azonban, elsősorban a nagymértékű termékenységsökkenés és a gyors előregedés eredményeként mérsékeltebb, mindössze 4 százalékpont volt.

A demográfiai trendek fontos összetevője a teljes termékenységi arányszám (TTA) alakulása (lásd *Online melléklet⁶ M1. ábra*), amely az elmúlt évtizedekben minden európai országban jelentősen lecsökkent a természetes népesedésszaporodáshoz szükséges szint (2,1) alá. Az általános trendet tehát lefelé tartó konvergenciaként írhatjuk le.

Az északi országok esetében a rendszerváltás előtti évtizedben még egyértelműen a balti államokban volt magasabb a termékenység. Míg a skandináv országokban az 1970–1980-as évektől a 2000-es évekig enyhe emelkedés volt tapasztalható, addig a balti államokban a rendszerváltás éveiben a termékenység bezuhant, így az országcsoportok helyet cseréltek egymással. A 2010-es évek óta azonban nagyfokú a konvergencia, egységesnek mondható csökkenés mutatkozik mindegyik északi országban.

A közép-európai országcsoportban a hasonulás nagymértékű volt a 2000-es évekig, amikor a TTA értéke mindegyik országban 1,27 és 1,47 közötti értékre csökkent. Ez után, a 2010-es évtizedben Horvátország kivételével mindenütt a teljes termékenységi arányszám enyhén emelkedő trendjét tapasztalhattuk, mely trend az utóbbi években ismét megfordulni látszik⁷.

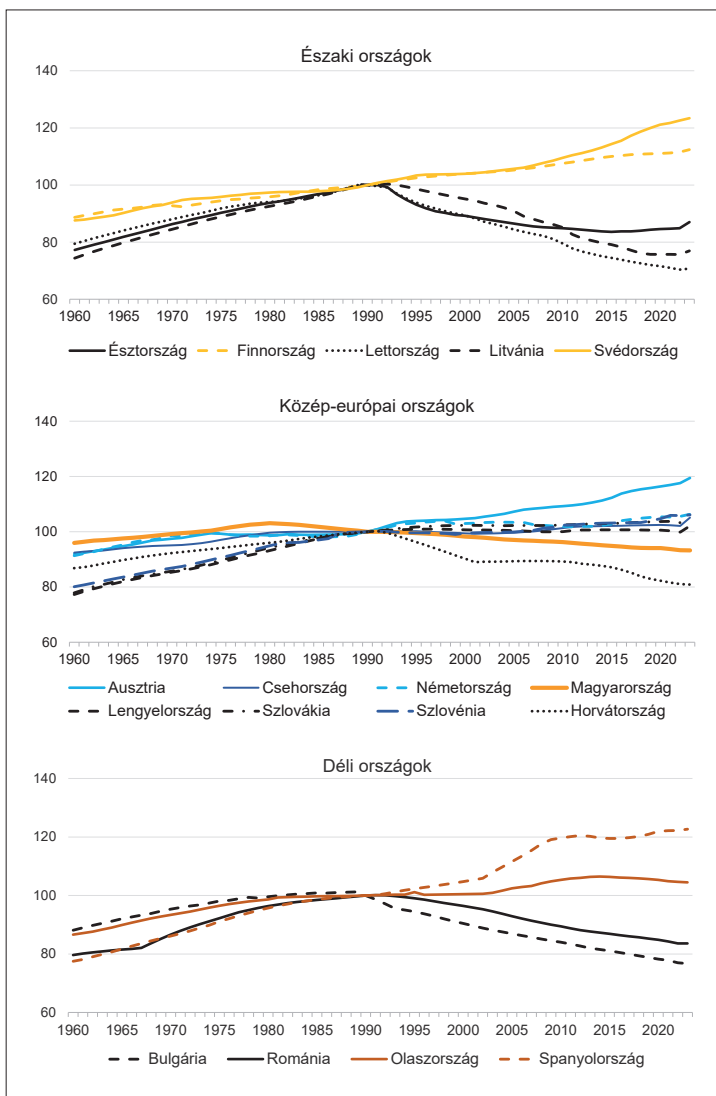
A déli országcsoport esetében a rendszerváltás előtti évtizedekben minden országban nagymértékben csökkent a TTA értéke, ami az 1990-es és 2000-es évekre nagyfokú konvergenciát eredményezett. A 2010-es évektől azonban Romániában és Bulgáriában ismét emelkedni kezdett a TTA, míg a Spanyolországban és Olaszországban csökkent, így jelenleg divergens folyamatoknak lehetünk tanúi.

⁵ A visegrádi országok népességváltozásának tényezőkre bontását elemzi Tóth G. Csaba tanulmánya e kötetben.

⁶ A tanulmány *Online melléklete* a TÁRKI weboldalán a következő linken érhető el: www.tarki.hu/tarsadalmi-riport.

⁷ 2021-hez képest kivétel nélkül, minden közép-európai csoportba tartozó EU11-országban csökkent a TTA, a legtöbb esetben jelentős mértékben.

2. ábra. A teljes népességszám változása az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciaországokban, 1950–2023 (1990=100)

Forrás: Saját számítás az UN (2024) alapján. Ciprusra: Eurostat [demo_pjan].
Megjegyzés: A népességszám-adatok mindig az adott év január 1-jére vonatkoznak.

A társadalmi konvergencia mutatói közül a nők átlagos gyermekvállalási kora, bár nyilvánvaló szerepe van a teljes termékenységi arányszám alakulásában, jellemzően nehezen ruházható fel általánosan elfogadott normatív tartalommal. Változását befolyásolja a népesség demográfiai mintázatainak átalakulása és – a munkaerőpiaci rugalmassággal, a gyermekgondozási lehetőségek elérhetőségével stb. kapcsolatban – a szociálpolitika is. Mindenesetre ennek a változónak az alakulása a hosszabb távú társadalmi átalakulás mutatója, akár okként, akár következményként tekintünk rá.

Az átlagos gyermekvállalási kor idősorának alakulását figyelve⁸ egy sajátos U alakú mintázatot láthatunk, amelynek legalacsonyabb pontja az egyes ország-csoportokban különböző időszakokra esik (3. ábra). A magasabb életkor felé mutató trend a referenciaországokban mindenhol az 1970-es években kezdődött (kivéve Spanyolországot, ahol egy évtizeddel később láthatjuk a fordulatot), az EU11 közép-európai csoportjában az 1980-as években, a Baltikumban, Romániában és Bulgáriában pedig az 1990-es években. Az északi csoportban ezt a divergenciát jelentős mértékű konvergencia követte, míg a többi országcsoport esetében, habár a tendenciák iránya többé-kevésbé évtizedek óta hasonló, nem kerültek egymáshoz jelentősen közelebb az EU11 és a hozzájuk kapcsolódó nyugat-európai referenciaországok. Minden alcsoportban csoporton belül az EU11-országokban alacsonyabb a szülési életkor, ahogyan az az 1980-as évek óta folyamatosan így van⁹.

Az EU11-országok várható élettartamainak vizsgálata során (4. ábra) egyes időszakokban különféle okok által kiváltott halálozási sokkok mély nyomaira bukkanhatunk. A Baltikumban az 1980-as évek végén már elkezdett csökkenni a várható élettartam, de 1991 és 1996 között ez a folyamat felgyorsult, ami főként a rendszerszintű változásokhoz kapcsolódott¹⁰, míg másutt (Horvátországban) a várható élettartam hirtelen esése az 1991-ben kitört délszláv háborúhoz köthető.

A társadalmi konvergencia tendenciái közül mindenesetre az egyik legdrámaibb, hogy az EU11-országok és a hozzájuk tartozó a nyugati referenciaországok közötti várható élettartam-különbség 1990 óta, egy-két kivétellel, nem csökkent érdemben.

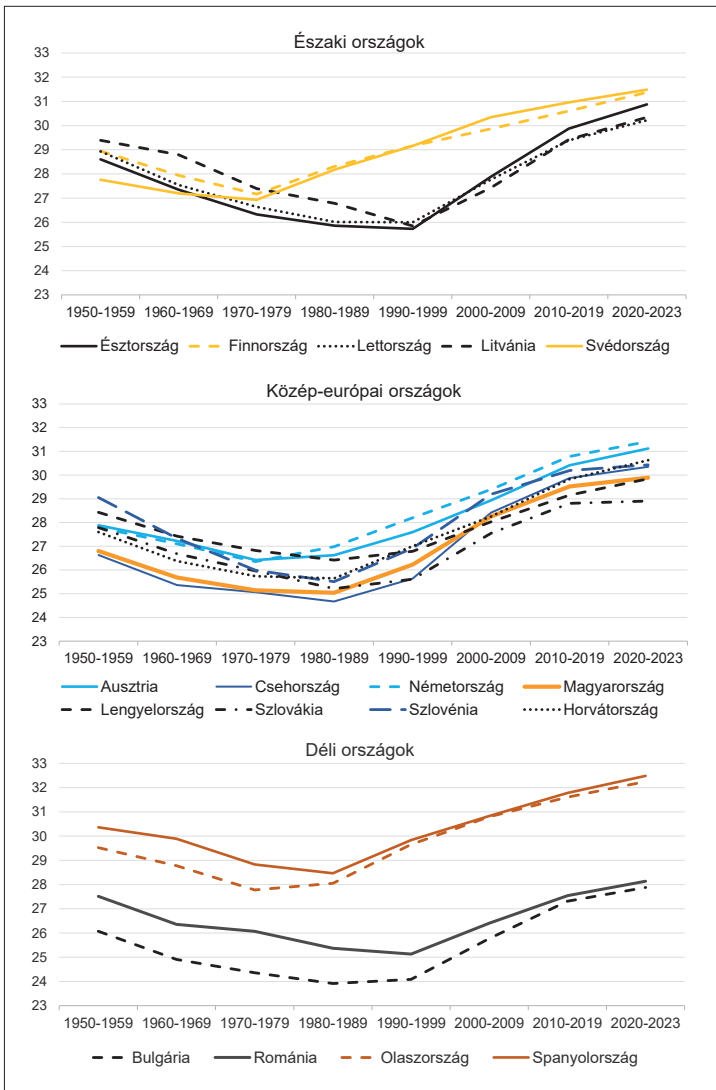
⁸A gyermekvállalási átlagéletkor az anyák átlagos életkora gyermekeik születésekor, ha a nőkre egész életük során az adott évben megfigyelt életkor-specifikus termékenységi ráták vonatkoznak.

⁹A 2000-es években Szlovéniában ugyan valamivel magasabb az átlagos gyermekvállalási kor, mint Ausztriában ez azonban a 2010-es évekre megfordul.

¹⁰A nagy állami vállalatok csődje növekvő munkanélküliséghez és a főként alacsonyan képzett munkaerő marginalizálódásához vezetett, ami sok esetben ismét hozzájárult az alkoholfogyasztáshoz és a korai halálához, lásd Scheiring és King (2024).

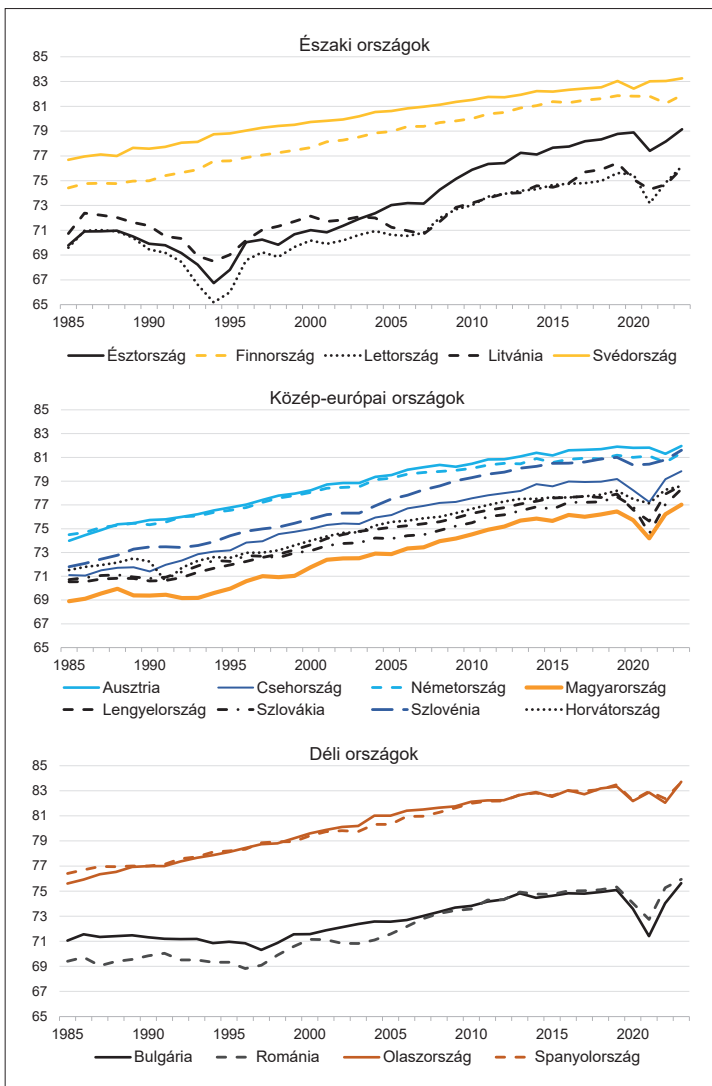

3. ábra. A gyermekvállalás átlagos életkora (évtizedekre átlagolva) az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciadországokban, 1950–2023 (átlag életév)

Forrás: Saját számítások az UN (2024) alapján.

4. ábra. A születéskor várható élettartam az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciaországokban, 1985–2023 (életév)

Forrás: Saját számítások az UN (2024) alapján.

Északon Észtország ugyan egyértelmű felzárkózást mutatott az 1990-es évek elejének halálzási válsága után, ám a Covid-válság Lettországgal és Litvániával együtt jól láthatóan sokkal súlyosabban érintette, mint Svédországot és Finnországot, így a 2020–2021-es visszaesés az 1995–2019 közötti időszak pozitív eredményeit visszavetette.

A közép-európai régió tagjai közül a várható élettartam tekintetében csupán Szlovéniában volt megfigyelhető felzárkózási folyamat, ugyanakkor a déli régióban Bulgária esetében még nőtt is a különbség a déli referenciaországokhoz képest. Elmondható továbbá, hogy a Covid-válság mindkét régióban sokkal súlyosabban érintette az EU11-országokat, mint a hozzájuk tartozó nyugati referenciájukat.

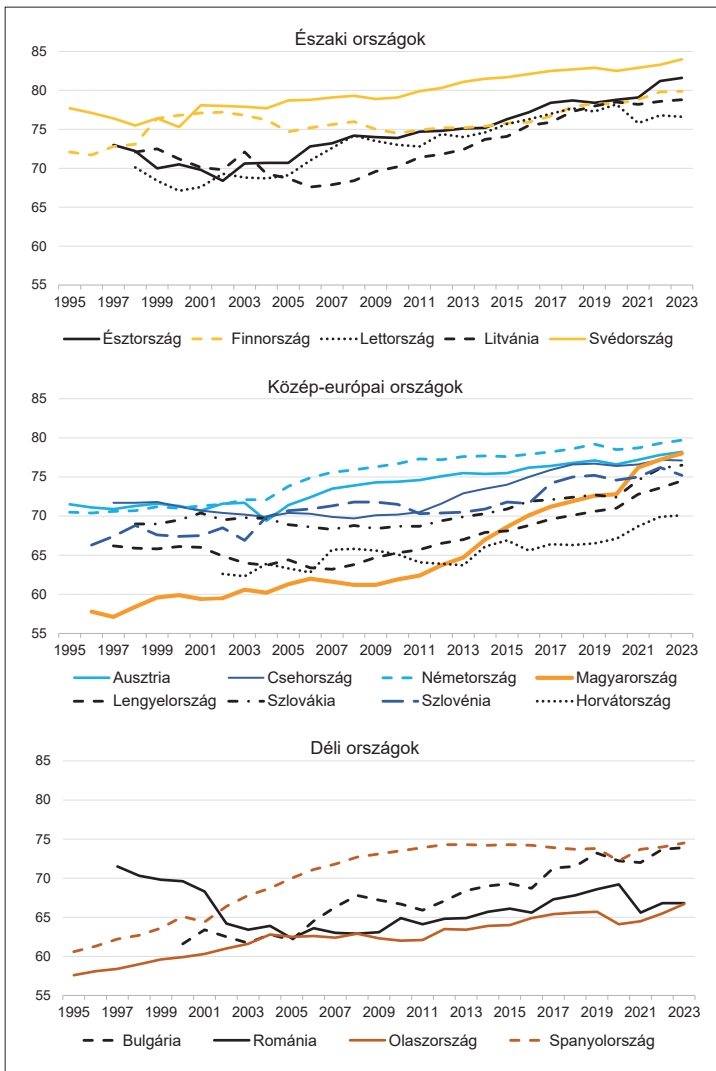
Az 1990-es és a 2023-as adatokat összehasonlítva, erős konvergencia figyelhető meg viszont a csecsemőhalandósági rátákban (lásd *Online melléklet M2. ábra*). 2023-ban az összehasonlításunkban szereplő valamennyi országban a csecsemőhalandósági ráta 5 alatt volt (1000 élve születésre vetítve). A legnagyobb csökkenés az EU11 déli országaiban figyelhető meg. Romániában 1990-ben az 1000 élve születésre jutó csecsemőhalandósági ráta meghaladta a 29-et, Bulgáriában pedig a 14-es értéket, 2023-ra azonban mindkét országban 5 ezrelék körüli szintre csökkent.

3.2. Gazdasági aktivitás és jövedelmek

Az *aktivitási ráta*, vagyis a foglalkoztatottak és a munkanélküliek összesített aránya a gazdaságilag aktív korú népességben belül, a társadalmi-gazdasági rendszer nagyon fontos jellemzője: azt mutatja, hogy a népesség milyen mértékben képes saját jövedelmét munkájával megteremteni, illetve mennyire függ a nyugdíjpolitikától és a szociálpolitikától. Számos EU11-országban a rendszerváltást követően a foglalkoztatási egyensúlyt magas inaktivitás és alacsony aktivitás jellemezte, ami korlátozta a gazdasági növekedési potenciált. Mindez az elmúlt évtizedben megváltozott (*5. ábra*).

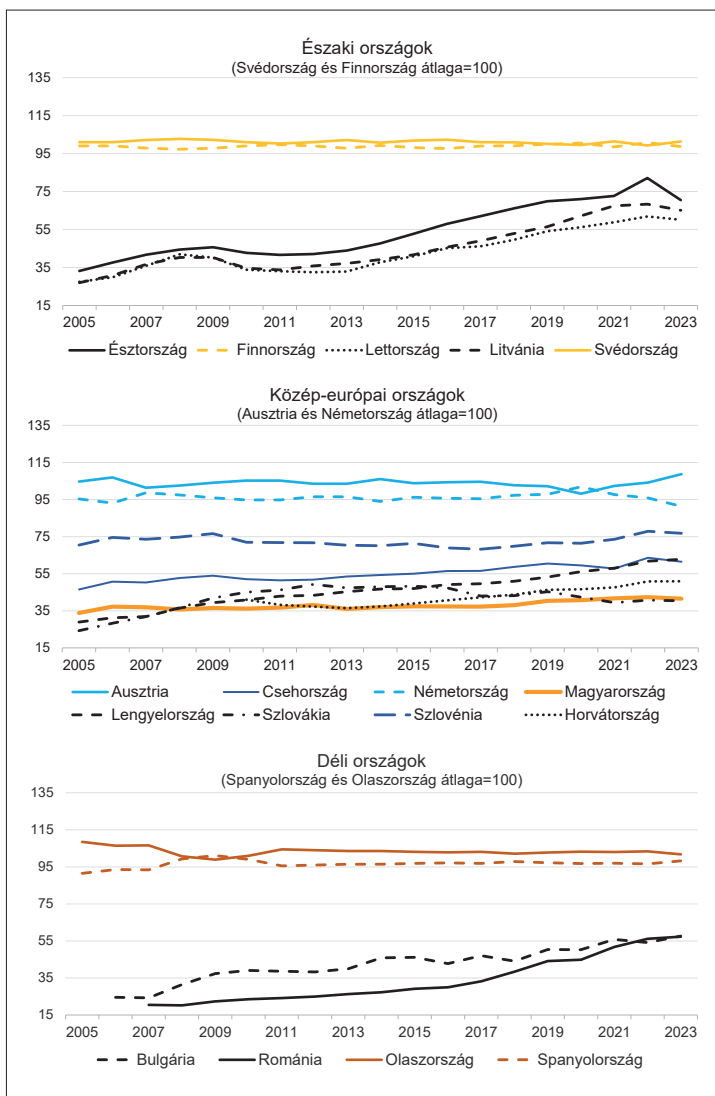
Európa északi részén a gazdasági aktivitás hagyományosan magasabb, mint Európa többi részén. Az 1990-es évek közepe óta azt látjuk, hogy Svédország, Finnország és a balti országok aktivitási rátái közeledtek egymáshoz. A skandináv országok között azonban belső divergálás is tapasztalható. Összességében a 2010-es évek második felére a balti országok felzárkóztak: különösen a litván aktivitási ráta növekedése látványos, amely a 2006-os 67,6%-ról 2008-ra 78% fölé emelkedett. 2020-at követően azonban ismét enyhe divergencia figyelhető meg, elsősorban Lettországnak köszönhetően, ahol az aktivitási ráta nagyon zuhant 2021-ben, amit nem követett gyors visszapattnás.

5. ábra. A 15–64 éves népesség aktivitási rátája az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciaországokban, 1995–2023 (%)

Forrás: Saját számítások az Eurostat [lfsa_argan] adatai alapján.

6. ábra. A háztartások egy fogyasztási egységre jutó (vásárlóerő-paritáson számolt) mediánjövedelmei az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciaországokban, a referenciaországok átlagának százalékában, 1995–2023 (%)

Forrás: Saját számítások az Eurostat [tepsr_wc310] adatai alapján.

A közép-európai régióban Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban is gyors ütemben nőtt az aktivitás. A magyarországi arány 1996 és 2019 között 18 százalékponttal (57,8%-ról 76,2%-ra) emelkedett. Kevésbé látványosan, de Szlovéniában és Szlovákiában is javult az aktivitási ráta az időszak alatt. Az egyetlen ország, amely stagnálást mutatott, Horvátország volt, habár 2013 után itt is elindult a növekedés. Eközben a referenciaországokban, Ausztriában és Németországban is történt növekedés, jellemzően azonban az EU11 közép-európai országaihoz képest lassabb ütemben, így Horvátországot kivéve nagymértékű felzárkózás történt.

A déli csoportban összességében emelkedő trendeket tapasztalhatunk mind a vizsgált, mind pedig a referenciaországok esetében. Ezek sebessége azonban jelentősen eltér. Romániában egy nagymértékű visszaesés után, 2005-től egészen a Covid-válságig folyamatos, de lassú növekedés volt tapasztalható, 15 év alatt 7 százalékpontot emelkedett az aktivitási ráta. Ezzel szemben ugyanazon idő alatt Bulgáriában a növekedés jóval gyorsabb volt, a Covid-válságig 11 százalékpontos. Hasonlóan, a két déli referenciaország is eltérő utat járt be. Spanyolországban, az 1990-es évek óta folyamatosan és nagymértékben nőtt az aktivitási ráta egészen 2012-ig, azóta viszont 74% körül stagnál. Ezzel szemben Olaszországban a növekedés alacsonyabb szintről indult, és bár többé-kevésbé mindmáig folyamatos, a sebessége meglehetősen lassú. Összességében a két lassabb növekedést mutató ország, Románia és Olaszország között, valamint a két gyorsabb növekedést felmutató ország, Spanyolország és Bulgária között történt közeledés a gazdasági aktivitás szintjében.

Az aktivitási ráta mellett a másik fontos társadalmi konvergencia mutató a jövedelmi helyzet. A háztartások egy fogyasztási egységre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt mediánjövedelmeinek (6. ábra) felzárkózása az időszak egészét illetően a három balti országban, valamint Romániában és Bulgáriában tempósabb volt, mint a közép-európai országokban¹¹. A balti országokban a mediánjövedelem a svéd–finn háztartások átlagának 27–33%-áról 65–70%-ra, Romániában és Bulgáriában a spanyol–olasz átlag 20–24%-áról 57–58%-ra emelkedett a 2000-es évek közepétől 2023-ig.

A közép-európai EU11-országokban a felzárkózás dinamikája az északi és déli régióra jellemzőnél lassúbb volt. Az induláskor is magasabb jövedelmű szlovén háztartások az osztrák és német mediánjövedelem átlagának 70–77%-a között mozogtak, a csehek mediánja pedig ugyanennek az átlagnak a feléről kicsivel 60%-a fölé emelkedett.

¹¹ A 4. és 5. ábrában prezentációs szempontból jobbnak tartottuk, hogy az egyes EU11-országok jövedelmi és fogyasztási adatait régióként a két kiválasztott referenciaország átlagos adataihoz viszonyítjuk. A déliek esetében a spanyol és az olasz, az északiak esetében a finn és a svéd, a közép-európai csoport esetében pedig az osztrák és a német adatokat átlagoltuk.

A magyar és a szlovák háztartások mediánjövedelme e két ország átlagának mintegy 40%-a körül volt 2023-ban, noha a magyar adat 34%-ról, a szlovák adat viszont 24%-ról indult 2005-ben. A közép-európai országcsoportban ebben az időszakban a lengyel mediánjövedelem növekedett a legdinamikusabban: az osztrák–német átlag 29%-áról annak 63%-ára.

A tényleges egyéni fogyasztás alapján készített összehasonlítások (*Online melléklet M3. ábra*) szerint a balti országok fogyasztási adatait a 2008-as gazdasági világválság jobban visszavetette, mint amire az adott országok mediánjövedelmeinek alakulásából is következtethettünk volna. A tényleges fogyasztás alapján az EU11 déli tagjainak felzárkózása viszont dinamikusabb, mint ahogy az a mediánjövedelmek alapján látszott. Valamivel kedvezőbb képet mutat az EU11 közép-európai országainak felzárkózása is. Noha e mutató alapján a 2008-as válság valamelyest mélyebben érintette ezt a csoportot, mint ahogy azt a mediánjövedelmek esetén láthattuk (vö. 6. ábra), az azt követő felzárkózás egyértelműen dinamikusabb képet mutat, legalábbis 2020-ig.

A jövedelmek eloszlása és depriváció. Az EU11-országok a rendszerváltás előtti időszakban a legalacsonyabb egyenlőtlenségi mutatókkal rendelkeztek Európában, ez a homogenitás azonban az 1990-es évek első felében felbomlott. A „vasfüggöny” mögött – létező, egyenlőtlenségei mértékét tekintve nem nagyon változó, egymással való összevetésben látszólag egységes országcsoport az EU-csatlakozás időpontjáig meglehetősen heterogénné vált. A rendszerváltást követően a három balti állam, Bulgária, Románia és Magyarország esetében néhány év alatt viszonylag nagymértékben (több mint 10 Gini-ponttal) nőtt az egyenlőtlenség, míg a többi közép-európai országban, Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és Szlovéniában ez sokkal kisebb mértékű volt (Medgyesi–Tóth 2021, 2022).

A jövedelmek (különösen a reáljövedelmek) változása hatással van arra is, hogy miképpen alakul a súlyos anyagi depriváció¹² dinamikája. Ennek a mutatónak az értékei folyamatos konvergenciát mutatnak (nem függetlenül a jövedelmek és a fogyasztási adatok konvergenciájától) mindhárom régióban a világjárvány megelőző utolsó évtizedben (7. ábra).

A súlyos anyagi deprivációban élők rátája (2005 és 2007 között, attól függően, melyik országban, melyik évre van elérhető adat) Bulgáriában 58%-ot, Romániában 38%-ot tett ki, de a lett, litván és lengyel arányok is 25–30% között mozogtak, valamint Szlovákia és Magyarország esetében is 20% körül volt a mutató értéke. Csehországban és Szlovéniában azonban ez az arány 10% alatt

¹² 2015-ig súlyos anyagi deprivációnak az alapvető javak és szolgáltatások kilenc tételből álló listájának legalább négy tételének beszerzésére való képtelenséget nevezzük. 2015 óta 13 ilyen tétel van, és az számít depriválnak, aki ezek közül legalább hetet nem engedhet meg magának. Ez a váltás a 7. ábra grafikonjain is látszik egyes esetekben, ezért érdemes a 2014 és 2015 közötti ugrásokat óvatosan interpretálni.

maradt, mivel magasabb GDP-szinten álltak, mint a többi közép-európai ország, és jövedelemeloszlásuk is kevésbé volt egyenlőtlen. 2023-ban a legmagasabb deprivációs ráta továbbra is Bulgáriára és Romániára jellemző, 18%, illetve 20%, ami jelentős csökkenés a korábbi értékekhez képest. A súlyos anyagi deprivációs ráta ezeken az országokon kívül csak Magyarországon maradt 10% fölött¹³. Az anyagi depriváció szintjében a 2008-as gazdasági válság mindegyik EU11-ország esetében okozott némi megtorpanást, vagy visszafordulást, amit azonban 2013 után nagymértékű javulás követett, mely folyamat csak az elmúlt évekre lassult le. Mindeközben 2005 óta a referenciaországokban mind a három országcsoportot tekintve jóval alacsonyabb szinten stabilizálódott a deprivációs ráta, ezért az EU11-országok helyzetének javulása minden esetben egyben konvergenciának is tekinthető.

Oktatás és készségek. A népesség iskolázottsági szerkezetére vonatkozó összehasonlító adatok értelmezése különös óvatosságot igényel, mivel néha még a „legalacsonyabb” iskolai végzettség meghatározása és társadalmi jelentése is eltérő az egyes országokban és a különböző időpontokban. Összehasonlításunkban a nemzetközi ISCED-besorolás 0–2 szintjét vettük alacsonyan iskolázottnak, ami a magyar oktatási rendszerben a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségnek felel meg. Emellett néhány ország adatai időben sem mindig összehasonlíthatóak¹⁴. Ráadásul összehasonlításra alkalmas adatok csak a 2000-es évek elejétől állnak rendelkezésre a vizsgált EU11-országokra és a referenciaországokra is. Mindazonáltal, a társadalmi konvergencia megítéléséhez nem lehet figyelmen kívül hagyni a különböző társadalmak iskolázottsági szintjei közötti különbségeket. Azt látjuk, hogy az EU11 északi, déli és közép-európai régióiban is általánosan csökkent a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, bár az országok közötti különbségek továbbra is nagyok (*Online melléklet M4. ábra*).

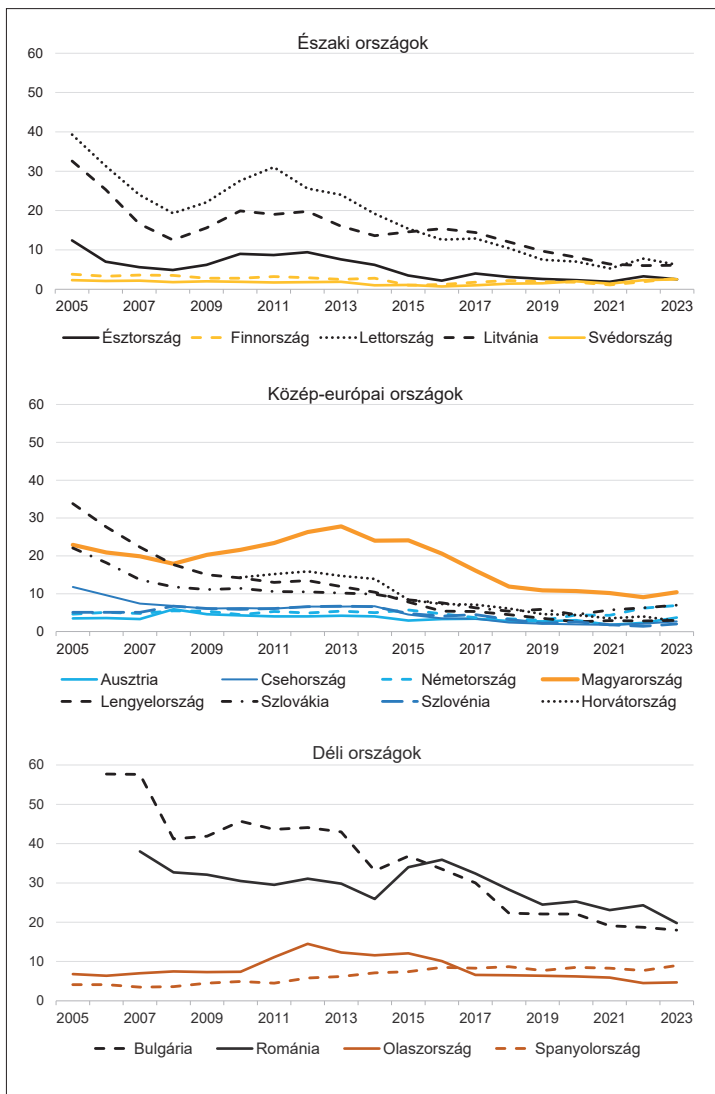
Északon a három balti országban az alacsonyan iskolázott népesség aránya 1992 és 2023 között végig alacsonyabb volt, mint a két skandináv országban. Tulajdonképpen a skandináv országok konvergáltak a balti államokhoz, s Litvánia, ahol 2023-ban már csupán 12% az alacsonyan iskolázottak aránya, még mindig vezeti a sort. A három országcsoport közül a közép-európai régió országaiban a legvegyesebb a kép az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők arányát tekintve. Ha Ausztriához viszonyítunk, akkor Magyarországon – bár csökkenő

¹³ Tóth és szerzőtársai (2024) szerint az összeurópai szegénységcsökkenés célját a súlyos anyagi depriváció mértékének Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában és Magyarországon tapasztalt jelentős csökkenése segítette, szemben Spanyolország, Németország, az Egyesült Királyság és Franciaország esetével, ahol még nőtt is ez a ráta.

¹⁴ Lásd Litvániát és Ausztriát az *Online melléklet M4. ábráján*. Ezek az idősoros adatok megszakadnak. Hasonló szakadások láthatóak a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők arányait bemutató *8. ábrán* is.

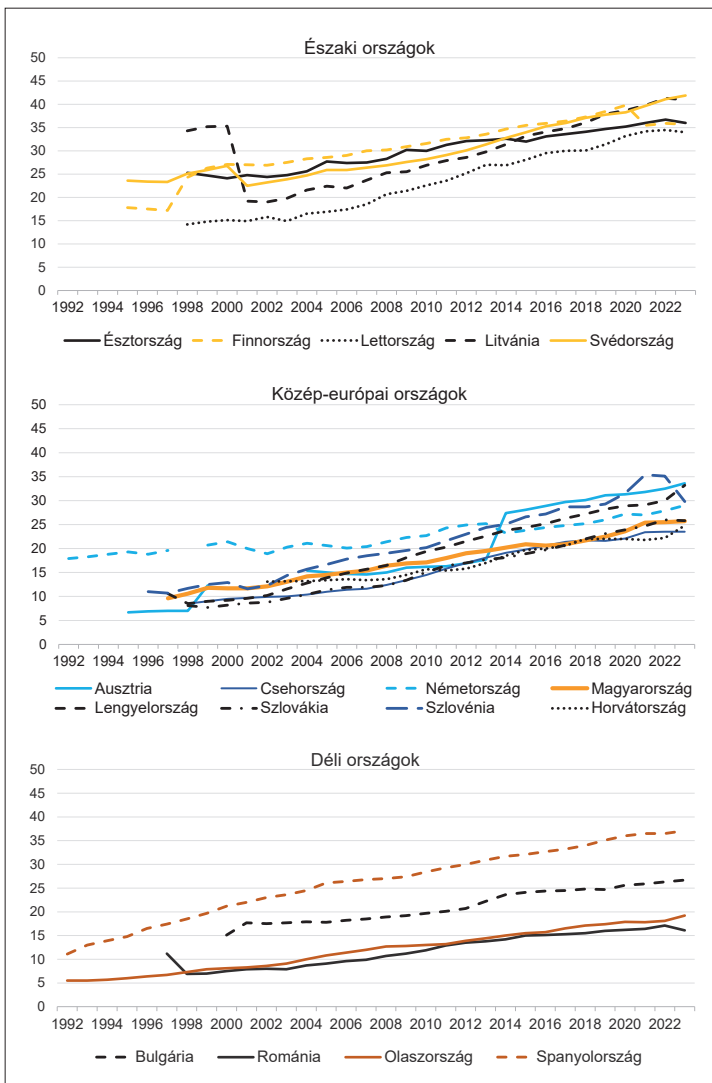

7. ábra. A súlyos anyagi deprivációban élők aránya a teljes népességben az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciadországokban, 2006–2023 (%)

Forrás: Saját számítások 2014-ig: az Eurostat [tepsr_lm420], 2015-től: az Eurostat [ilc_mddd11] adatai alapján.

8. ábra. A felsőfokú végzettségük aránya a 15–64 éves népességben az EU11-országok három csoportjában és a hozzájuk tartozó referenciaországokban, 1992–2023 (%)

Forrás: Saját számítások az Eurostat [edat_lfse_03] adatai alapján.

Megjegyzés: Felsőfokú végzettségük, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége az ISCED-besorolás szerint legalább ISCED 5–8. szintű.

mértékben, s az utolsó éveket leszámítva, de – mindig magasabb volt az alacsony iskolázottságúak aránya, míg a többi csoportba tartozó EU11-országban (köztük 2015 óta Horvátországban is) ebben az értelemben jobb volt az iskolázottsági szerkezet. Németországhoz viszonyítva más a helyzet, mert ott 2019-től kezdve kifejezetten növekedni kezdett az alacsonyan képzettek aránya, s azóta lényegében minden közép-európai EU11-országban – még Magyarországon és Horvátországban is – kevesebben vannak az alacsonyan iskolázottak, mint Németországban¹⁵. Mindent egybevetve csökkentek a különbségek az országcsoporton belül, így némely országpárosítás (pl. Magyarország és Ausztria) esetében konvergenciáról beszélhetünk, más párosítások (pl. Csehország és Németország) esetében inkább divergenciáról, de a csehek javára.

Ezzel szemben a déli országcsoportban egyértelműbb a helyzet. Hasonlóan az északi országokhoz, látványos az EU11 déli országai és a hozzájuk tartozó nyugati referenciaországok közötti szakadék is. Míg Olaszországban és Spanyolországban az alacsony iskolai végzettségűek aránya – a hosszú ideig tartó csökkenés ellenére – még mindig nagyon magas, mintegy 38%, addig Romániában csupán 22%, Bulgáriában pedig 19%.

Miközben az alacsony iskolai végzettségűek magas arányának „visszahúzó” hatásai nagymértékben függhetnek a gazdaság jelenlegi ágazati összetételétől, addig a magasabb iskolai végzettségűek aránya a népességben nagyon fontos közvetítője a humán tőke szintjének és az adott ország növekedési potenciáljának, így ez a mutató a társadalmi konvergencia fontos jelzőszáma (8. ábra).

A felsőfokú végzettségűek aránya hagyományosan nagyon magas az északi régió referenciaországaiban, amihez az elmúlt időszakban csatlakoztak a balti országok is. Ebben az öt országban a 15–64 éves korosztályban a felsőfokú végzettségűek aránya magasabb, mint bárhol máshol Európában, Spanyolország kivételével. A közép-európai csoportban ennél valamelyest gyengébb az országok közötti konvergencia. Az osztrák adatok a 2013 és 2014 közötti ugrásnak köszönhetően nehezen értelmezhetők, Németországot tekintve azonban egyértelmű, hogy minden EU11-ország jelentősen közelebb van hozzá, mint a 1990-es évek végén¹⁶. Sőt, néhány EU11-országban már meghaladta a diplomások aránya a Németországra jellemző értéket. A déli országcsoport mutatja a legváltozatosabb képet ebből a szempontból. A két referenciaországban, hasonlóan az aktivitási ráta esetében látottakhoz, eltérő ütemben növekszik a diplomások aránya. Spanyolországban ez a tempó jelentősen gyorsabb, így a felsőfokú végzettséggel rendelkezők jelenlegi szintje is jelentősen magasabb,

¹⁵A német fiatalok iskolázottsági rátáinak változásáról bővebben lásd Varga Júlia tanulmányát e kötetben.

¹⁶Magasnak tűnik a szlovén adat is, azonban az elmúlt évek kiugró értékei nehezen értelmezhetővé teszik ezt a tendenciát.

mint Olaszországban. Hasonlóan az aktivitási ráták esetében tapasztaltakhoz, Románia e téren is inkább Olaszországhoz idomul. Bulgária viszont nem éri el Spanyolország szintjét, mert növekedési üteme inkább Olaszországééhoz hasonló, mivel azonban jóval magasabb szintről indult a 2000-es évek elején, a két ország mutatói egymással párhuzamosan haladnak, s nem konvergálnak (8. ábra).

4. Összefoglalás és tanulságok

Tanulmányunk célja a 2004-ben és azután csatlakozott, korábban a szovjet blokkhoz tartozó EU11-országok és az általunk kiválasztott referenciaországok közötti társadalmi konvergencia elemzése volt, a szokásosnál szélesebb körű (gazdasági, demográfiai, egészségügyi és oktatási) mutatók felhasználásával. Megközelítésünk, miszerint az „újonnan” csatlakozott EU-tagországok fejlődését egyes referenciaországokhoz hasonlítottuk, termékenynek bizonyult, és véleményünk szerint új perspektívát hozott a társadalmi konvergencia elemzés területén.

Az ennek megfelelően kibővített mutatórendszerünk tapasztalatai szerint a gazdasághoz közvetlenül köthető mutatók esetén (pl. jövedelmek vagy súlyos anyagi depriváció) minden országcsoportban kimutatható bizonyos mértékű (egyek esetekben jelentősebb) konvergencia, a társadalmi és demográfiai indikátorok esetében viszont már vegyesebb a kép. Láthattuk például, hogy komoly eltérés mutatkozik az EU11-országok és a referenciaországok népességszám-változásának nagysága között. A balti államokban, Horvátországban, Romániában és Bulgáriában jelentős népességcsökkenés figyelhető meg, de más EU11-országokban is, például Magyarországon fokozatos fogyás tapasztalható. Csupán Csehország, Szlovákia és Szlovénia mutat említésre méltó népességnövekedést. Ugyanakkor több referenciaországban (Svédország, Finnország, Ausztria) népességnövekedést lehetett megfigyelni – egyes esetekben igen jelentőset. Ez a fejlődés számos politikai és demográfiai szempontra hatással lehet (Goerres–Vanhuysse 2021), a belföldi szociálpolitikai nyomástól kezdve, a gazdasági dinamikán vagy a piac méretén át, a nemzetközi szervezetekben való szavazati jogig. Van olyan mutató, aminek a tekintetében a kép meglehetősen negatív, ezek közé tartozik a várható élettartam, mely esetében a konvergencia jelei csak kevés országban mutatkoznak meg. Egyértelmű „rendszer váltás” a várható élettartamokat illetően csak Szlovéniában figyelhető meg, míg az élettartam gyors felzárkózásának jelei Észtországban láthatók. A többi EU11-ország esetében a várható élettartam – bár általában véve növekszik – nem közelíti meg a referenciaországokra jellemző értékeket. A Covid-válság ráadásul rávilágított arra is, hogy óriási különbség van az EU11-ek és a referenciaországok rezilienciájában.

Rátérve az egyes országcsoportok szerinti összegzésre, a három országcsoport közül az északi régióban tapasztalhattuk a legerősebb konvergenciát. Mind a

gazdasághoz szorosabban kapcsolható mutatók (jövedelmek, anyagi depriváció, aktivitási ráta), mind az iskolázottság, illetve egyes demográfiai mutatók (gyermekvállalási életkor, termékenységi ráta) esetében látható a Finnországhoz és Svédországhoz tartó közeledés. A születéskor várható élettartam tekintetében ugyanakkor csak Észtország tudott részleges felzárkózást elérni, míg a népességszám-változás kifejezetten erős divergenciát mutat a balti államok és a referenciaországok között.

A dél-európai országok esetében Bulgária és Románia felzárkózást mutatott a jövedelmek és a depriváció területén, más területeken viszont (pl. a gazdasági aktivitás és a diplomával rendelkezők aránya) maguk a referenciaországok, Olaszország és Spanyolország is heterogének vagy széttartanak. Jellemző továbbá az átlagos gyermekvállalási korban mutatkozó eltérés, valamint itt is fontos hangsúlyozni a népességváltozásban tapasztalt különbséget: a két déli EU11-ország népessége (a gazdasági konvergencia körülményei között is) nagymértékben csökken, míg a referenciaországokban pozitív a népességváltozás mérlege.

A közép-európai országcsoportban a demográfiai mintázatok, mint a gyermekvállalási kor vagy a termékenységi mutató, és az iskolázottság tekintetében viszonylag nagymértékű konvergencia figyelhető meg, habár a gyermekvállalási kor esetében inkább csak a változások iránya közös, közeledés nemigen történt a referenciaországokhoz. Feltűnő azonban a konvergencia hiánya olyan kardinális mutatókban, mind a mediánjövedelem vagy a születéskor várható élettartam. Noha mindkét mutatót tekintve általános javulás tapasztalható az egyes országokban (az előbbinek köszönhetően jelentősen csökkent a súlyos deprivációban élők aránya is), az EU11-országok csak kismértékben kerültek közelebb a referenciaországokhoz e téren. Két ország jelent ez alól kivételt: Lengyelország, amely a jövedelmek terén nagyot lépett előre, és Szlovénia, ahol a születéskor várható élettartam mára elérte Németország és Ausztria szintjét.

Magyarországon a népesség relatív súlyának demográfiai okokból bekövetkező csökkenése a többi közép-európai EU11-országhoz viszonyítva számottevő: csak a horvát népességszám adatai rosszabbak. Míg Magyarországon 7%-kal csökkent, addig Németországban 6%-kal, Ausztriában pedig 19%-kal nőtt a populáció 1990-hez képest. A reziliencia másik fontos mutatóját, a gazdasági aktivitást illetően Magyarország nemcsak, hogy konvergált az Európai Unió magországaival, de foglalkoztatottsági rátája ma már az Unió országainak körében a legmagasabbak között van. Noha az aktivitási ráta 1997-ben még 57%-os értéken állt, és ezzel 14 százalékponttal elmaradt mind Ausztriától, mind Németországtól, 2023-ra 78%-ra emelkedett, ezáltal az előbbi aktivitási rátáját utolérte, utóbbiét pedig 2 százalékponttal megközelítette. A többi EU11-országhoz hasonlóan hazánkban is javulás történt az utóbbi évtizedben a deprivációs rátákat illetően, bár a súlyos deprivációs ráta az EU11-országok közül csak Romániában és Bulgáriában magasabb. A magyarok várható élettartama ugyan valamelyest

javult, de ez a német és az osztrák szinthez képest nem jelent érdemi változást, így Magyarországon továbbra is – kis eltérésekkel – Romániával, Bulgáriával, Lettországgal és Litvániával együtt a legalacsonyabb a várható élettartam a vizsgált országok közül. Felzárkózás történt referenciaországainkhoz, elsősorban Németországhoz a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve is, azonban a többi régióbeli EU11-országhoz képest hazánkban ez a folyamat lassabb ütemben zajlott le. Ez különösen szembevetű a Lengyelországgal való összevetésben, amely 2004-ben az Unióhoz való csatlakozáskor még 1,5 százalékponttal Magyarország mögött állt, míg 2023-ra 7,5 százalékponttal előtte.

Irodalom

- Bohle, D. – B. Greskovits (2012): *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Burinckas, A. – R. B. Holmen – M. Tvaronavičienė – A. Šimelytė – K. Razminienė (2021): FDI, technology and knowledge transfer from Nordic to Baltic countries. *Insights into Regional Development*, Vol. 3, No. 3., 31–55. p., DOI: [https://doi.org/10.9770/ird.2021.3.3\(2\)](https://doi.org/10.9770/ird.2021.3.3(2)).
- Cerami, A. – P. Vanhuysse (eds. 2009): *Post-communist welfare pathways. Theorizing social policy transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- European Commission (2024): *Ninth report on economic, social and territorial cohesion*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound – Mascherini, M. – J. Carstens – A. Maftai – S. Farrell (2021): *Monitoring convergence in the European Union: Looking backwards to move forward Upward convergence through crises*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2806/78744>.
- Goerres, A. – P. Vanhuysse (eds. 2021): *Global political demography: The politics of population change*. Open access. Cham: Palgrave Macmillan.
- Medgyesi, M. – I. Gy. Tóth (2021): Income, wealth, employment, and beyond: Central and Eastern Europe. In: Fischer, G. – R. Strauss (eds.): *Europe's income, wealth, consumption, and inequality*. Oxford: Oxford University Press, Chapter 5.
- Medgyesi, M. – I. Gy. Tóth (2022): Inequality and welfare. In: Mátyás, L. (ed.): *Emerging European economies after the pandemic. Stuck in the middle income trap?* Springer Nature, Chapter 12, 575–610. p.
- Myant, M. – J. Drahokoupil (2011): *Transition economies: Political economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. Hoboken, NJ: Wiley–Blackwell.
- OECD (2021): *International Migration Outlook 2021*. Paris: OECD Publishing, DOI: <https://doi.org/10.1787/29f23e9d-en>.
- Scheiring, G. – L. King (2024): The political economy of the postsocialist mortality crisis. In: Primrose, D. – R. D. Loeppky – R. Chang (eds.): *The Routledge handbook of the political economy of health and healthcare*. Routledge, Chapter 29, 359–370. p.
- Székely, I. P. – R. Kuenzel (2021): Cconvergence of the EU member states in Central-Eastern and South Eastern Europe (EU11): A framework for convergence inside a close regional cooperation. *Studies in Economic Transition*. In: Landesmann, M. – I. P. Székely (eds.): *Does EU membership facilitate convergence? The experience of the EU's Eastern enlargement*, Vol. 1. Cham: Palgrave Macmillan, 27–90. p., DOI: [10.1007/978-3-030-57686-8_2](https://doi.org/10.1007/978-3-030-57686-8_2).

- Tomka B. (2020): Austerities and aspirations. A comparative history of growth, consumption and quality of life in East-Central Europe since 1945. Budapest–New York: CEU Press.
- Tóth, I. Gy. – A. Gábos – B. Cantillon – B. Nolan (2024): Interactions between the social and employment objectives of the European Union. Background paper for the Belgian Presidency of the Council of the European Union (January – June 2024). TÁRKI TopAp-WP series, No. 2024/1., DOI: 10.61500/Topap.2024.1.
- UN – United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024): World Population Prospects 2024. Online edition, <https://population.un.org/wpp/>.